

УДК 336.77 : 656.7 : 658.155 (045)

О.В. Апарова

ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА

В статті розглянуті фінансові аспекти економічної ефективності виробництва та показники економічної ефективності виробництва, критерії її визначення, а також принципи формування системи показників економічної ефективності. Вказано на суттєві відмінності у трактуванні категорії "критерій", "показник" з точки зору різних економістів, що сприятиме більш точному вибору оптимального з них для кожного конкретного підприємства.

Ключові слова: фінансові аспекти, економічна ефективність, критерій і показник економічної ефективності.

В статье рассмотрены финансовые аспекты экономической эффективности производства и показатели экономической эффективности производства, критерии ее определения, а также принципы формирования системы показателей экономической эффективности. Указано на существенные отличия в трактовке категории "критерий", "показатель" с точки зрения разных экономистов, что будет содействовать более точному выбору оптимального из них для каждого конкретного предприятия.

Ключевые слова: финансовые аспекты, экономическая эффективность, критерий и показатель экономической эффективности.

The article reviews financial aspects of economic efficiency of production and indexes of the economic effectiveness of the production, criteria of its determination and also the principles of forming the indexes system of the economic effectiveness. It points out the significant differences in interpreting the category "criterion", "index" from the point of view of different economists, which facilitates a more precise choice of the optimal ones for every specific enterprise.

Key words: financial aspects, economic efficiency, criterion and index of economic efficiency.

Постановка проблеми. Як відомо, кожне підприємство, незалежно від профілю його діяльності, зацікавлене в підвищенні ефективності виробництва, для чого необхідна точна її оцінка, яка може бути отримана тільки на основі поглибленого аналізу ситуації і врахування великої кількості обставин. Щоб здійснювати такий аналіз, необхідно опанувати базовий інструментарій – ознайомитися з конструкцією основних показників ефективності і зрозуміти їх економічний зміст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне обґрунтування окремих аспектів цієї проблеми знайшло відображення в працях таких науковців, як Аханов С.А., Барсов А.А., Брюховецька Н.Ю., Голубев І.С., Єрмолович Л.Л., Малишев П.А., Папазова О.М., Рубан Т.Є., Тихонов В.О., Червоний А.А., Шилін І.Г., Шишмарьова Л.О., Брю С.Л., Долан Е.Дж., Ліндсей Д., Макконел К.Р., Піндайк Р., Рубінфельд Д.

Мета статті. Головною метою статті є дослідження і аналіз фінансових аспектів економічної ефективності виробництва, а також розмежування понять "критерій" і "показник" економічної ефективності.

Виклад основного матеріалу. Для вимірювання і оцінки рівня ефективності виробництва на підприємстві, як і на рівні суспільного виробництва, як правило, будується система показників ефективності. Остаточний висновок, з огляду на отримані дані, має зробити експерт, який робить аналіз цієї системи показників, враховуючи певні неформальні обставини, власний досвід, можливо, інтуїтивні міркування, прогнози і вже на основі всього цього зробить висновок.

Інший спосіб – відразу ж обмежити множину факторів впливу і визначити комплексний показник ефективності. Існують, звичайно, і деякі компромісні підходи. Наприклад, є методики, в яких спочатку визначається сама система показників, а потім до неї застосовуються певні правила узагальнення для отримання інтегральної оцінки. Серед прибічників єдиного показника є такі, які можуть побудувати настільки складний комплексний показник, який за широтою охоплення вхідних параметрів фактично не поступається системам показників. Розробляються й такі ситуаційні алгоритми, які дають змогу обирати той чи інший комплексний показник на базі попереднього аналізу певних характеристик підприємства.

Для ефективного функціонування підприємства і підтримання його сталого розвитку необхідно знайти такі показники, які б, з одного боку, відображали ефективність виробничо-господарської діяльності, а з іншого – були б наслідком ефективності управління. Однак, до теперішнього часу ще не розроблена єдина система вивчення потреб, відсутні методи і показники, які дозволяють точно оцінити ступінь задоволення потреб і отриманого ефекту або корисність споживання створених благ. Не існує і єдиного узагальнюючого показника, який визначав би рівень задоволення потреб і ефективність функціонування підприємства.

В економічній літературі можна зустріти ототожнення або змішування поняття “критерій економічної ефективності” та “показник економічної ефективності”, хоча між ними існує принципова різниця. Критерій (що дослівно перекладається з грецької мови як “мірило”, як міра самого явища) є відображенням певних виробничих відносин (якісної сторони цих відносин). Дуже влучно з цього приводу висловився Аксьоненко А.Ф.: “Критерій являє собою методологічний принцип, на основі якого розробляються методологічні підходи та формуються показники вимірювання ефективності. Показники - це вимірники, якими користуються для розрахунку результатів, затрат і ефективності виробництва” [1, С.4]. Харман Г. дає наступне тлумачення даної категорії: „Критерій - це правило або норма, за допомогою якого відбувається відбір тих або інших засобів досягнення мети” [2, С.39]. Зарубіжні економісти користуються для визначення ефективності діяльності підприємств критерієм Парето: “Якщо не існує альтернативного розподілу, при якому добробут

кожного, в крайньому випадку, не знижується, добробут декого навіть підвищується” [3, С.30].

Що ж до того, що приймати в якості критерію, тут також нема одностайної думки науковців. Зокрема, деякі з економістів пропонують в якості критерію розглядати продуктивність сукупної суспільної праці виробництва. Інші вважають, що найкраще для цього підходить максимізація росту національного доходу відносно затрат виробництва. До них належать Овсянко Д.В., Чернова Г.В., Воронцовський А.В.

Критерій як мірило економічної ефективності конкретизується через показники, які є лише його кількісним вираженням. Показники ефективності виробництва є індикаторами, за допомогою яких можна вивчати стан і динаміку економічних процесів. Таким чином, можна сказати, що сутність критерію ефективності відображає якісну сторону, а показники характеризують її в кількісному визначенні, і, хоч обидві сторони знаходяться в постійному поєднанні, це не означає їх рівнозначності. Інакше кажучи, показник виступає формою прояву критерію ефективності.

Аль Шаханба І.А.Х.К. в своїй праці [4] відзначає, що критерій призначений для оцінки альтернатив із врахуванням всіх їхніх істотних властивостей і особливостей, тобто всебічно, на відміну від показника, який характеризує альтернативи тільки з одного боку. В економіці однією з розповсюджених помилок є підміна мети критеріями, наприклад, коли метою вважають отримання прибутку, в той час як прибуток - не мета, а критерій.

Під показником треба розуміти кількісну оцінку деякої властивості об'єкта дослідження. Під впливом процесів, що відбуваються, і при відображенні їхньої динаміки, економічні показники піддаються змінам та коливанням. Тому для правильного проведення аналізу й оцінки економічного явища, потрібно знати економічну сутність кожного показника, що особливо є важливим при дослідженні чинників (факторів) сталого розвитку підприємств [4, С.7].

Враховуючи те, що суспільство в найбільшій мірі зацікавлене у збільшенні продукції і зменшенні чи уникненні різного роду витрат на її виробництво, а всі витрати в кінцевому результаті матеріалізуються в суспільних затратах праці, можна зробити висновок про те, що критерієм ефективності є максимум економії живої і уречевленої праці з розрахунку на кожну одиницю економічних благ. Оскільки не лише суспільство в цілому, а й кожне підприємство зацікавлене в підвищенні ефективності виробництва, то можна сказати, що критерій ефективності відображає як інтереси суспільства в цілому, так і кожного окремого підприємства.

Проведені дослідження свідчать, що використовувані в задачах економіки і управління сталим розвитком показники повинні задовольняти наступним вимогам:

- 1) адекватність – відображення реального процесу чи явища з позиції сутності (форми прояву) відповідної техніко-економічної категорії;
- 2) вимірність – забезпечення можливості однозначного відображення явища чи процесу для отримання його чисельних характеристик;
- 3) достатність – забезпечення необхідної точності відображення процесів чи явищ;
- 4) динамічність – можливість виміру змін, що відбуваються, у об'єкті чи процесі;
- 5) зведення – можливість здійснення переходу від одного ієрархічного рівня до іншого шляхом агрегації чи дезагрегації показників;
- 6) документальність – необхідність ґрунтуватися на даних прийнятої статистичної звітності;
- 7) визначеність – допустимість однозначного розуміння економічної сутності [4, С.7].

Той факт, що ефективність є складною категорією, яка формується на підприємстві (у галузі і т.п.) під впливом безлічі внутрішніх і зовнішніх факторів: економічних, соціальних, правових і інших, а також представлена в різних видах (ефективність господарської діяльності підприємства, ефективність використання різних ресурсів, ефективність виробництва і т.п.), є причиною використання для її кількісної оцінки безлічі показників. Їхня упорядкованість, розташування, наприклад, у порядку від узагальнюючих показників ефективності до часткових, утворює визначену систему показників.

С.Ф. Покропивний при формуванні системи показників ефективності діяльності суб'єктів господарювання вважає за доцільне дотримуватися наступних принципів:

- 1) забезпечення взаємозв'язку критерію та системи конкретних показників ефективності діяльності (так звана критеріальна функція - для кожного з показників повинні бути визначені правила інтерпретації їхніх значень);
- 2) відображення ефективності використання всіх видів застосовуваних ресурсів (іншими словами, відображення витрат всіх видів ресурсів, які споживаються на підприємстві);
- 3) можливості застосування показників ефективності для управління різними ланками виробництва на підприємстві (забезпечення інформацією щодо ефективності виробництва всіх ланок управлінської ієрархії);
- 4) створення передумов для виявлення резервів підвищення ефективності виробництва;
- 5) виконання провідними показниками стимулюючої функції в процесі використання існуючих резервів зростання ефективності виробництва (стимулювання використання всіх резервів, наявних на підприємстві).

Система показників включає, як правило, певну кількість конкретних абсолютних чи відносних показників, які характеризують загальну ефективність

господарювання або ефективність використання окремих видів ресурсів [5] (табл.1).

Серед узагальнюючих показників ефективності виробництва суб'єкта господарювання виділяють відносний рівень задоволення потреб ринку. Його визначають як відношення очікуваного або фактичного обсягу продажу товарів (надання послуг) підприємством до виявленого попиту споживачів.

До важливих узагальнюючих показників ефективності виробництва належить також частка приросту продукції за рахунок інтенсифікації виробництва.

Це зумовлено тим, що за ринкових умов господарювання економічно і соціально вигіднішим є не екстенсивний (через збільшення застосовуваних ресурсів), а саме інтенсивний (за рахунок кращого використання наявних ресурсів) розвиток виробництва.

Однак дана система показників ефективності виробництва суб'єктів господарювання має деякі недоліки. Зокрема, не зовсім зрозуміло вживання категорії "фінансові кошти", оскільки кошти – це і є сама по собі фінансова категорія. Також не зовсім зрозуміло, що таке коефіцієнт використання найважливіших видів сировини й матеріалів, за яким принципом і чи можна взагалі поділити використовувану сировину на важливу і другорядну, в яких межах повинно бути значення даного коефіцієнта і хто для кожного окремо взятого підприємства ці норми встановлює. Те ж саме можна сказати і про визначення показника народногосподарського ефекту використання одиниці продукції: чи можна і як саме визначити на рівні народного господарства ефект від використання одиниці продукції.

Таблиця 1. – Система показників ефективності виробництва суб'єктів господарювання

Узагальнюючі показники	Показники ефективності використання:		
	виробничих фондів	праці (персоналу)	фінансових коштів
- Рівень задоволення потреб ринку	- Загальна фондівдача (за обсягом продукції)	- Темпи зростання продуктивності праці	- Оборотність оборотних коштів
- Виробництво чистої продукції на одиницю витрат ресурсів	- Фондовіддача активної частини основних фондів	- Частка приросту продукції за рахунок зростання продуктивності праці	- Рентабельність оборотних коштів
- Прибуток на одиницю загальних витрат	- Рентабельність основних фондів	- Відносне вивільнення працівників	- Відносне вивільнення оборотних коштів
- Рентабельність виробництва	- Фондомісткість одиниці продукції	- Коефіцієнт використання корисного фонду робочого часу	- Питомі капітальні вкладення (на одиницю приросту потужності або продукції)
- Витрати на одиницю продукції	- Матеріаломісткість одиниці продукції		
- Частка приросту			

продукції за рахунок інтенсифікації виробництва - Народного господарський ефект використання одиниці продукції	- Коефіцієнт використання найважливіших видів сировини й матеріалів	- Трудомісткість одиниці продукції - Зарплатомісткість одиниці продукції	- Рентабельність інвестицій - Строк окупності вкладених інвестицій
---	---	---	---

До показників ефективності використання основних фондів, поряд з іншими показниками, на наш погляд, треба включити ще фондозабезпеченість (середню величину основних фондів у розрахунку на одного середньоспискового працівника). При вивченні показників цієї групи потрібно враховувати ступінь використання передової технології, структуру основних фондів і роль у їхній загальній величині частки активної частини, рівень використання потужності верстатів і устаткування.

Основними показниками ефективності використання оборотних фондів вважають число оборотів і оборотність оборотних фондів у днях (відношення середньорічної вартості оборотних фондів до одноденного обсягу виготовленої або реалізованої продукції).

Показники ефективності використання праці визначаються як співвідношення обсягу виготовленої (реалізованої) продукції (обсягу товарообігу і т.п.) або ефекту у вигляді прибутку до середньорічної чисельності працівників або суми витрат на оплату праці всіх працівників. Для більш глибокого вивчення тенденцій зміни цього показника в динаміці необхідно проаналізувати частку витрат на заробітну плату в сукупних витратах (повній собівартості), частку приросту обсягу реалізованої продукції за рахунок підвищення продуктивності праці і зміни чисельності працівників, співвідношення темпів росту продуктивності праці і середньої заробітної плати й ін. При вивченні всіх цих показників необхідно виявляти причини їхніх змін і робити конкретні розрахунки впливу на ефективність змін кожного з досліджуваних показників. До узагальнюючих показників ефективності діяльності підприємства можна також віднести показники, представлені у табл.2.

Для кількісного виміру результату економічної діяльності на макрорівні (рівні держави) в умовах ринку можна використовувати в якості показників валовий внутрішній продукт (ВВП) або валовий національний продукт (ВНП). І хоча цей показник не враховує збиток, який наноситься навколишньому середовищу, не враховує результати функціонування тіньової економіки (що особливо актуальне для нашої держави) й ін., він може використовуватися як корисний результат (ефект) при розрахунку узагальнюючого показника економічної ефективності відтворення на макрорівні.

У якості ж узагальнюючого показника економічної ефективності на мікрорівні треба звернути увагу на такий показник як ВВП (ВНП) на душу. Тут чисельність населення виступає як показник витрат, оскільки ті люди, які працюють сьогодні, і ті, які працювали у минулі періоди (а зараз вже пенсіонери), внесли свій внесок у результат, досягнутий сьогодні [6, С. 54-55]. Для всебічної оцінки рівня й динаміки абсолютної економічної ефективності виробництва, результатів виробничо-господарської, а також комерційної діяльності підприємства поряд із наведеними основними варто використовувати також і специфічні показники, які відображають ступінь використання кадрового потенціалу, виробничих потужностей, устаткування, окремих видів матеріальних ресурсів тощо. На кожному підприємстві можуть глибоко вивчатись показники, що характеризують ефективність здійснених витрат на здійснення господарської діяльності: виробнича і повна собівартість, їхня частка в ціні продукції, обсяг реалізованої продукції на 1 гривню витрат і ін. Велике значення мають і показники ефективності використання ресурсів, обчислені на основі прибутку. Це показники рентабельності, які визначаються як співвідношення прибутку з усіма або окремими видами ресурсів або витрат.

Таблиця 2 – Узагальнюючі показники ефективності діяльності підприємства

Назва	Визначення	Формула
Норма прибутковості	Відношення прибутку (Π), одержаного за певний період, до суми середньої вартості основних фондів за той самий період ($\overline{\Phi_{oc}}$) та середніх залишків оборотних засобів ($\overline{\Phi_{об}}$)	$H_{np} = \frac{\Pi}{\overline{\Phi_{oc}} + \overline{\Phi_{об}}}$
Рентабельність продукції	Відношення прибутку (Π), одержаного за певний період від реалізації продукції, до собівартості цієї продукції (C)	$P_{prod} = \frac{\Pi}{C}$
Коефіцієнт ефективності застосовуваних ресурсів	Відношення обсягу чистої продукції в порівнянних цінах за рік ($\overline{ЧП}$) ¹ до витрат ресурсів, що відображені чисельністю працівників ($\overline{Ч_{np}}$), середньою вартістю основних фондів (за відновною вартістю) ($\overline{\Phi_{oc}}$) та середніми залишками оборотних засобів ($\overline{\Phi_{об}}$) за рік, скоригованими на коефіцієнт повних витрат праці	$k_{ef.pec.} = \frac{\overline{ЧП}}{\overline{Ч_{np}} + (\overline{\Phi_{oc}} + \overline{\Phi_{об}})k_{випр.пр.}}$

	$(k_{\text{вир.пр.}})^2$	
--	--------------------------	--

¹Чиста продукція - це загальна вартість всіх видів готової продукції, напівфабрикатів, робіт та послуг, які призначені для продажу різним споживачам за мінусом матеріальних витрат, а також суми амортизаційних відрахувань.

²Коефіцієнт повних витрат праці визначають на макрорівні як відношення чисельності працівників у сфері матеріального виробництва до обсягу утвореного за розрахунковий рік національного доходу (застосовується для перерахунку уречевленої у виробничих фондах праці в середньорічну чисельність працівників).

Що стосується решти показників, продиференційованих за видами ресурсів та наведених у вже згаданій табл.1, то вони використовуються відповідно до поставленої заздалегідь визначеної цілі вимірювання ефективності та способів використання результатів такого вимірювання. На практиці відомі дві постійні цілі:

1) узагальнення та оцінка ефективності діяльності виробничих підрозділів і функціональних служб з наступним визначенням пріоритетних напрямків, а також реальних механізмів впливу на позитивну динаміку діяльності в майбутньому;

2) порівняння рівнів ефективності господарювання, досягнутих даним підприємством, а також його конкурентами на ринку, щоб запобігти зниженню конкурентоспроможності й престижу у сфері бізнесу.

Особливу увагу останнім часом приділяють оцінці ефективності використання капітальних вкладень, яка теж має свої особливості. Тут розрізняють абсолютну та порівняльну ефективність капітальних вкладень. Абсолютна ефективність капітальних вкладень показує загальну величину їх віддачі; порівняльна ефективність розраховується з метою визначення кращого з можливих варіантів інвестування виробництва.

Крім наведених у таблицях, в економічній літературі досить часто зустрічається розрахунок комплексного показника ефективності. Він може бути віддзеркаленням твердження, що намагання побудувати єдиний показник ефективності призводить до появи дуже громіздких формул. Розраховується цей показник так [7]:

$$A = \rho \cdot N \cdot \Pi_{\text{рвч.}} \frac{\nu \cdot U \cdot \Pi}{K \left(\frac{1}{T} + k_{\text{эф.норм.}} \right) + P + Z}$$

де: A — проміжний показник комплексної оцінки діяльності підприємства, який знаходять за однією номенклатурно-асортиментною позицією продукції, яка випускається;

ρ — коефіцієнт, який характеризує ступінь доведення до споживачів придатної продукції із загального обсягу її виробництва і враховує втрати на виробництві та остаточне псування у сфері обігу;

N — обсяг виробництва продукції в натуральному виразі за однією номенклатурно-асортиментною позицією продукції, що випускається;

$P_{\text{рiч.}}$ — річна фактична продуктивність одиниці продукції або еквівалентний їй показник корисного ефекту;

ν — нормативно-постійний (стандартизований) коефіцієнт, який враховує організаційно-технічний рівень виробництва з огляду на рівень якості продукції та її прогресивність і що дає змогу перевести натурально-вартісну характеристику продукції в безрозмірну величину;

U — ступінь якості одиниці потреби, що задовольняється, яка враховує характер, перелік, кількість, відносну цінність задоволених даним виробом потреб;

K — витрати на виробництво одиниці продукції;

T — термін придатності одиниці продукції;

P — середньорічні витрати на всі види ремонтних робіт та технічне обслуговування одиниці продукції;

Z — середньорічні витрати на експлуатацію одиниці продукції.

Не зважаючи на всю складність визначення, цей показник дає оцінку ефективності в натуральній формі, тобто, його можна застосовувати для вузькономенклатурних виробництв.

Висновки. Для того, щоб система показників економічної ефективності мала практичне застосування як в галузях, так і на окремих підприємствах, необхідне дотримання наступних умов: орієнтація підприємств (чи галузей) на інтенсивний шлях розвитку і досягнення більш високого рівня ефективності в динаміці; виявлення резервів подальшого вдосконалення господарської діяльності підприємств (галузей) на основі впровадження досягнень науково-технічного прогресу, сучасної технології і поліпшення організації виробництва; створення діючого механізму підвищення ефективності. Однак рішення про те, які саме використовувати показники для визначення ефективності, приймаються з врахуванням особливостей і специфіки діяльності підприємства, а також мети дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аксёненко А.Ф. Информационное обеспечение экономического анализа: [Текст] / Аксёненко А.Ф. – М.: Финансы, 1978. – 80с.
2. Харман Г. Современный факторный анализ: [Текст] / Харман Г. – М.: Статистика, 1972. – 125с.

3. Верион Х.Р. Микроэкономика. Промежуточный уровень. Современный подход: учебн. для вузов, [Текст] / Верион Х.Р.; пер. с англ. под. ред. Н.Л. Фроловой. – М.: ЮНИТИ, 1997. – 767с.

4. Ібрагім Абдель Хафіз К.Аль Шаханба. Ефективність сталого розвитку авіапідприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.07.04 "Економіка транспорту і зв'язку": [Текст] / Ібрагім Абдель Хафіз К.Аль Шаханба. – К., 2006. – 18с.

5. Економіка підприємства: підручн. [Текст] / за ред. Покропивного С.Ф. – К.: КНЕУ, 2001. – 528с.

6. Рубан Т.Е. Экономическое стимулирование повышения эффективности производства: дис. ... канд. екон. наук: 08.06.01: [Текст] / Рубан Татьяна Евгеньевна. – Д., 2001. – 184с.

7. Економіка підприємства: навч. посіб. [Текст] / за ред. Шегди А.В. – К.: Знання-Прес, 2002. – 336с.

УДК.615(045)

Скібіцька Л. І.

КЕРІВНИЦТВО І ЛІДЕРСТВО В АНТИКРИЗОВОМУ УПРАВЛІННІ ПІДПРИЄМСТВОМ

Опрацьовані напрямки вирішення проблем управління персоналом в умовах кризи підприємства, та реалізації заходів, спрямованих на нейтралізацію найбільш небезпечних чинників, які інтенсивно впливають на підприємство і призводять до його кризового стану.

Ключові слова: криза, керівництво, лідерство, стиль управління.

Разработаны направления решения проблем управления персоналом в условиях кризиса предприятия, и реализации мер, направленных на нейтрализацию наиболее опасных факторов, которые интенсивно влияют на предприятие и приводят к его кризисному состоянию.

Ключевые слова: кризис, руководство, лидерство, стиль управления.

Directions of decision of problems of management a personnel are developed in the conditions of crisis of enterprise, and realization of measures, directed on neutralization of the most dangerous factors which intensively influence on an enterprise and result in his crisis state.

Keywords: crisis, guidance, leadership, management style.

Актуальність проблеми. «Головне завдання керівників – поставити потрібну людину на потрібне місце і домогтися виконання своїх указівок»- писав Сократ. Люди – сама велика цінність в будь-якій організації, але в той же час вони є найменш передбачуваними для управління. Це справедливо по відношенню не тільки до промислових та торговельних компаній, але й до будь-якої оперативної діяльності, незалежно від того, пов'язана вона з отриманням прибутку чи ні, відноситься до виробництва чи до роботи в уряді. Саме люди є фактором, що визначає цілісний або непослідовний характер будь-якої діяльності особливо в умовах мінливого середовища, які часто призводять до кризового стану підприємства. У процесі управління кризою ситуація змінюється настільки швидко, що методи і прийоми, які ще нещодавно в